

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Випуск 20

Рівне – 2010

«Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – 333 с.

Ювілейний випуск наукової збірки «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» присвячений 70-ти річчю Рівненського державного гуманітарного університету.

Збірник містить результати наукових пошуків з актуальних проблем української та світової історії, виголошені на II Міжнародній науковій конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів 8–9 грудня 2010 року (Рівне, РДГУ, історико-соціологічний факультет).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Члени редколегії:

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці).

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне);

Шугасва Людмила Михайлівна, доктор філософських наук, професор (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 4 від 26 листопада 2010 р.

Свідотство про державну реєстрацію: серія КВ № 15857-4329Р від 12.10.2009 р.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Остафова 29, історико-соціологічний факультет РДГУ.

2. Бенкендорф А. К. – Извольскому А. П. 29 июня 1909 г. // Архив внешней политики Российской империи. – Ф. 133 (Канцелярия министра иностранных дел (1797 – 1917 гг.)). – Оп. 470 (1870 – 1917 гг.). – Л., 1909. – Д. 94 (С. 1 – 204). – Т. 2. – С. 94.
3. Гейкинг А. Англия, ее государственный, общественный и экономический строй. Исследования и наблюдения на Российской консульской службе / А. Гейкинг. – Пб. : тип. М.М. Стасюлевича, 1909. – 688 с.
4. Донесения русского военного агента в Англии с вырезками из газет о внутриполитическом положении в стране, взаимоотношение с Россией и заключении англо-японского соглашения (13 июля 1911 г.). 28 января 1911 г. – 19 мая 1914 г. // Российский военно-исторический архив. – Ф. 2000 (Главное управление Генерального Штаба – отдел генерал-квартирмейстера). – Оп. 1. – Т. 3. – Д. 3691 (С. 1 – 40). – С. 3 (3 (об.)) – 4.
5. Кертман Л. Е. О политических разногласиях в Англии по вопросу сближения с царской Россией в период и после революции 1905 – 1907 гг. / Л. Е. Кертман // Научные доклады высшей школы. Исторические науки. – 1961. – № 1. – С. 115–131.
6. Остальцева А. Ф. Англо-русское соглашение 1907 года в оценке современников / А. Ф. Остальцева // Ученые записки Саратовского ун-та. – 1960. – Т. 68 (Вып. исторический). – С. 139–155.
7. Остальцева А. Ф. Англо-русское соглашение 1907 года. Влияние русско-японской войны и революции 1905 – 1907 гг. на внутреннюю политику царизма и на перегруппировку европейских держав / Остальцева А. Ф. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1977. – 277 с.
8. Письмо Бенкендорфа 12 июня 1907 г. // Архив внешней политики Российской империи. – Ф. 135 (Персидский стол). – Оп. 462 (1814 – 1914 гг.). – Л., 1907. – Д. 4142 (С. 1 – 312). – С. 244.
9. Политические заявления посольства в Лондоне от 13/26 марта 1902 г. в британской прессе // Архив внешней политики Российской империи. – Ф. 133 (Канцелярия министра иностранных дел (1797 – 1917 гг.)). – Оп. 470 (1870 – 1917 гг.). – Л., 1902. – Д. 64 (С. 1 – 669). – С. 141.
10. Согрин В. В. Британский либерализм: этапы развития и течения / В.В. Согрин // Новая и новейшая история. – 1996. – № 4. – С. 28 – 42.
11. Телеграмма А. К. Бенкендорфа от 26 июня 1909 г. // Архив внешней политики Российской империи. – Ф. 133 (Канцелярия министра иностранных дел (1797 – 1917 гг.)). – Оп. 470 (1870 – 1917 гг.). – Л., 1909. – Д. 95 (С. 1 – 1684). – Т. 1. – С. 851, 860, 916.
12. Хвостов В. От переговоров о разоружении к войне / В. Хвостов // Борьба классов. – 1931. – № 5. – С. 73 – 78.
13. Great Britain. Parliament. The Parliamentary Debates. House of Commons (Authorised ed.). – L. : Wyman and Sons, 1904. – Ser. 4 th. (1892 – 1908). – Vol. 175. – Col. 668 – 669.
14. Grey E. of Fallodon. Twenty Five Years. 1892 – 1916. Memoirs of Lord Edward Grey: In 2 vol. – L. – N.-Y. : Frederic A. Stokes Co, 1925. – Vol. 1. – 290 p.
15. «The Times». – 1906. – June 19. – P. 11.
16. «The Times». – 1907. – June 6. – P. 7–8.
17. «The Times». – 1908. – June 5. P. 9.
18. «The Times». – 1909. – June 16. – P. 8–9.
19. «The Times». – 1909. – June 23. – P. 13.
20. «The Times». – 1909. July 23. – P. 6.
21. «The Times». – 1909. – July 26. – P. 10.
22. «The Times». – 1912. – Jan. 26. – P. 28.
23. «The Times». – 1913. – March 10. – P. 4.

УДК 281.93

Віктор Мишков, аспірант Рівненського державного гуманітарного університету (науковий керівник д. філософ. н., проф. Л.М. Шугаєва)

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І СТАРООБРЯДНИЦТВО: ШЛЯХИ ТА ПРОБЛЕМИ ОБ'ЄДНАННЯ

В статті розкрито особливості трансформації відносин між Російською Православною Церквою та старообрядництвом. Проаналізовано ряд проблем, котрі заважають налагодженню конструктивного діалогу між гілками православ'я.

Ключові слова: старообрядництво, православ'я, розкол, старовіри, єдиновірство, стародруковані книги, старообрядницькі приходи, Білокриницька церква.

В статье раскрыты особенности трансформации отношений между Русской Православной Церковью и старообрядчеством. Проанализирован ряд проблем, которые мешают налаживанию конструктивного диалога между ветвями православия.

Ключевые слова: старообрядчество, православие, раскол, староверы, единоверие, старопечатные книги, старообрядческие приходи, Белокриницкая церковь.

This article describes the peculiarities of transformation of relations between Russian orthodox and the Old Belief in postmodern times. It gives a deep analysis of problems which prevent from carrying out a constructive dialog between two branches of Orthodox.

Key words: Old Belief, Orthodox religion, Split, Old Believers, Common Faith, old-printed books (books published in Russia before the 17th century), Old Belief parish, Bilokrynynitsa church.

Актуальність дослідження. В останні десятиліття в Україні діють більше ста релігійних конфесій. В умовах незалежної Української держави вони відіграють значну роль у міжетнічних, міжконфесійних і навіть міждержавних відносинах. Однією з таких організацій є старообрядництво – специфічне явище у релігійному русі України.

Втікаючи від переслідувань з боку ортодоксальної православної церкви та офіційної влади, старообрядці оселилися у 1660-х роках на території Лівобережної України і створили, починаючи з часів гетьмана Д. Многогрішного низку власних поселень на території Стародубського і Чернігівського полків. За переписом 1715–1718 років, у 17 слободах північної Гетьманщини було 377 дворів «грунтових раскольників» (тих, що мали землі), 159 «обильських» хат і 50 «пустих» [1, с. 23].

Зуважимо, що економічне зростання та збільшення населення слобід на півночі Гетьманщини, з одного боку, та постійні конфлікти їх із місцевими дідами й українською владою, зокрема на ґрунті збільшення державних податків спричинилися до того, що, починаючи з середини 18 століття, частина старообрядців з Чернігівщини переселилася на малозалюднені простори Південної України. Вони селилися в Ново-Сербії, пізніше Слов'яносербії, а по опануванні Російською Імперією всієї Південної України на Херсонщині (зокрема в Бериславському повіті) і Таврії (особливо в Мелітопільському повіті), де їх 1832 року було понад 7 000 [7, с. 54].

У 1760–1780-их роках старообрядці починають освоювати землі на Буковині й Поділлі. Австрійська влада, зацікавлена в заселенні Буковини, ставилася прихильно до старообрядців; цісарським патентом 1783 Йосиф II звільнив їх від податків і гарантував свободу віровизнання. Як свідчать архівні документи кількість старообрядців на Буковині постійно зростає: 1794 року — 400, 1844 року — 2000, 1900 — 3 110, 1930 — 3 200, подібні процеси були характерним для всієї території України [2, с. 12–14].

В сучасній Україні успішно діють громади старообрядців – з чотирьох найбільших світових центрів старообрядництва – два знаходяться на території України – Біла Криниця Чернівецької області та Стародубщина на Чернігівщині також общини

давньоправославних християн проживають на території Одеської, Харківської, Житомирської, Тернопільської областей, що дає підставу характеризувати Україну як представницький регіон старообрядництва у слов'янському світі. Проте, через негативне ставлення радянської влади та Російської ортодоксальної Православної церкви, діяльність громад старообрядників, а тим більше проблема еволюції їх взаємовідносин з офіційною Православною церквою була недостатньо висвітлена. Вітчизняних наукових досліджень у цій царині практично не існує, а тому актуальність нашого дослідження не викликає сумнівів.

Стан наукової розробки теми. Зауважимо, що існують праці, які представляють собою спробу аналізу діяльності старообрядництва, котрі з'являються одразу після церковного розколу в Московській державі XVII століття. Першими дослідниками старообрядництва в силу своєї професійної приналежності стали чиновники царського уряду Росії і православні богослови, зокрема митрополит Дмитро Ростовський (Туптало), ректор Петербурзької Духовної академії Макарій та інші. Література цього напрямку є найчисленнішою. Чиновники та богослови ввели до наукового обігу значну кількість джерел, зробили спробу більш-менш адекватної оцінки релігійної практики старообрядництва, розробили аргументований категоріальний апарат.

В радянський період питання стосунків старообрядців та Російської Православної Церкви не висвітлювалось, дослідження церковного життя проводилось в контексті атеїстичного виховання народу. З розпадом Радянського Союзу розпочався новий етап у дослідженні означеної проблеми. Реалістична традиція сприйняття старообрядців була сформована працями С. Вуграфта, І. Ушакова, Л. Воронцової, С. Філатова та інших.

Звичайно, останнім часом в наукових періодичних виданнях друкуються роботи українських істориків, культурологів та філософів, що спеціально досліджують історію старообрядництва України. Серед них праці історика О. Пригаріна, А. Федорової, Т. Сапожнікова. Старообрядництво Слобідської та Лівобережної України стало предметом дослідження Ю. Волошина та С. Таранця. Однак жодним вченим не було простежено еволюцію у взаємовідносинах між РПЦ та РСПЦ, тому дана робота є необхідною, оскільки сприятиме подальшим науковим розвідкам.

Перш чим висвітлити процес трансформації стосунків між Російською офіційною Православною церквою та Російською православною старообрядницькою церквою, варто нагадати про ті релігійно-обрядові розбіжності, що розкололи Московську православну церкву в середині XVII століття та про релігійно-національну психологію московського суспільства того часу, котра такий розкол зробила можливим. Старообрядництво, як відомо, виникло в другій половині XVII століття в результаті розколу Російської православної церкви. Ідея зробити Москву третім Римом спонукала тодішнього патріарха Никона і царя Олексія Михайловича переписати богослужбні книги, переінакшити церковні обряди, правила та догмати, щоб усе відповідало правилам та канонам Вселенської православної церкви. У спішному порядку виправляли богослужбні книги, ікони, обряди.

Частина духівництва і мирян навідріз відмовилася приймати виправлення. Відтак їх стали називати старовірами або старообрядцями і геть несправедливо розкольниками. А тих, хто прийняв церковні реформи Никона, — нововірами, новообрядцями або никоніанами. Однак, незгода з церковними реформами патріарха Московського була лише зовнішнім виразом соціального протесту [10, с. 46].

Між тим протистояння старообрядництва та Російської православної церкви для православної людини здається неправильним та непотрібним. Розділення християн, котрі сповідують одні і ті ж догмати, визнають одні і ті ж Таїнства є непорозумінням, котре, однак, продовжується вже три з половиною століття. За цей час старообрядництво в російському суспільстві зайняло окрему духовну і соціальну нішу, адаптуючись до різних суспільних умов. Старообрядництво стало культурно-історичною даниною, котру неможна зводити до звичайного непорозуміння.

Результати дослідження. Говорячи про діалог Православної Церкви зі старообрядцями, необхідно відзначити, що першим про цю необхідність указував ще прот. А. Іоанов (Журавльов) у власному дослідженні з історії старообрядництва XVIII ст., - «Повна історична звітка про перших стригольників і нових розкольників, так званих старообрядців, про їхнє вчення, справи й розбіжності» де автор «наполягав на можливості й навіть необхідності проведення місіонерської діяльності серед старообрядців» [4, с. 174].

Зауважимо, якщо простежувати процес трансформації стосунків між офіційною владою, Російською Православною церквою та Російською Православною старообрядницькою церквою впродовж історичного розвитку то можна помітити що вони поступово стають кращими: від повного невизнання за часів правління імператриці Софії до віротерпимості за Павла I та дозволу займатися політичною діяльністю за правління Миколи II. Однак, у силу цілого ряду об'єктивних історичних причин, взаємні кроки назустріч були нерішучими.

Нарешті, у квітні 1929 р. надійшла Постанова Патріаршого Священного Синоду про скасування клятв Московського Собору 1656 року і Великого Московського Собору 1667 року, накладені ними на старі церковні обряди. При цьому слід зазначити, що ця й інші постанови мали свою передісторію. Наприклад, ще в 1906-1907 роках IV Всеросійський місіонерський з'їзд у Києві й VI відділ Предсоборної присутності заявили про рівносильність старого й нового обрядів. Постановою Священного Синоду Російської Православної Церкви від 10 (23) квітня 1929 року Соборні клятви XVII ст. також були скасовані.

Важливий крок в примиренні зі старообрядництвом був зроблений постановою Священного Синоду Російської Православної Церкви від 16 грудня 1969 року. Православним священикам було дозволено при необхідності вчиняти церковні таїнства над давньоправославними християнами. Ініціатором постанови був митрополит Ленінградський та Новгородський Никодим (Ротов), котрий продовжив власну ініціативу на Помісному Соборі 1971 року, виголосивши доповідь «Про відміну клятв на старі обряди». Позиція митрополита Никодима була підтримана Помісним Собором 1971 року, котрий постановив:

1. Підтвердити постанову Патріаршого Священного Синоду від 23 квітня 1929 року про визнання російських старих церковних обрядів спасеними та рівнозначними новим;
2. Підтвердити постанови Патріаршого Священного Синоду від 23 квітня 1929 року про скасування клятв Московського Собору 1656 року і великого Московського Собору 1666-1667 років, котрі були накладені на старі церковні обряди і на давньоправославних християн та вважати ці клятви недійсними [3, с. 55].

Питання про визнання старих церковних обрядів було вирішено остаточно і безповоротно. Те, до чого старообрядці прагнули впродовж трьох століть, було досягнуто. Та Діяння Собору 1971 року не призвели до входження старообрядців у Російську Православну Церкву, оскільки поступки були односторонніми. Якщо, з точки зору офіційної Церкви, послідовників старих обрядів перестали вважати еретиками, то для давньоправославних християн Російська Православна Церква залишалася якщо не еретичною, то все ж церквою, котра знаходиться в духовному занепаді.

Діяння Помісного собору 1971 року сприяли зближенню старообрядництва з Московським Патріархатом. З одного боку, давньоправославні християни побачили в Російській Православній Церкві єдиного союзника в християнському вихованні

російського суспільства, в подоланні аморальності, боротьбі з поширенням різних пороків, агресії, жорстокості, насилля. З іншого – в середовищі православних християн, прихожан РПЦ, зросла цікавість до давньоруських церковних обрядів, до духовної та культурної традиції московського православ'я.

Помісний Собор Російської Православної Церкви, що відбувся в рік Тисячоліття Хрещення Русі 1988 році у спеціальному «Зверненні» підтвердив Діяння Помісного Собору 1971 року, що стосується старообрядників. В «Зверненні», зокрема говорилося: «Ми з вами знаємо, що в основі існуючих поділів лежать не питання віри, але зовнішні історичні обставини, в обстановці яких між нами виросла стіна відчуженості. Але ми повинні вірити, що спільними зусиллями ця стіна може бути зруйнована. Потрібно лише захотіти цього. І тому наш загальний борг полягає в тім, щоб берегти нашу спадщину й в однодумності й згоді свідчити у світі про те, чим ми, по милості Божій, володіємо... У тілі церковному не повинно бути поділів (1 Кор. 1,10) [4, с. 192].

З червня 1999 року у Відділі зовнішніх церковних відносин Російської Православної Церкви, в рамках виконання рішення Священного Синоду від 29 грудня 1998 року, яким була визнана можливість поглиблення співробітництва між РПЦ і старообрядництвом для закріплення традиційних духовних цінностей і норм суспільного життя, відбулася зустріч очільника Відділу зовнішніх церковних відносин РПЦ митрополита Смоленського і Калінінградського Кирила (теперішнього Московського патріарха) з делегацією Давньоправославної Поморської Церкви Латвії. На зустрічі були обговорені шляхи усунення негативного ставлення до використання в православному служінні старого і нового церковного обряду. Створена при Відділі зовнішніх церковних стосунків Комісія по координації взаємовідносин Російської Православної Церкви зі старообрядництвом підготувала і провела в листопаді 2000 року наукову конференцію, присвячену 200-річному ювілею існування старообрядницьких приходів в лоні РПЦ. Проведенню конференції передувало богослужіння, проведене в Кремлівському соборі за дониконівським церковним чином. Під егідою комісії проводилась робота на місцях, в приходах, котра сприяла врегулюванню конфліктних ситуацій між прихожанами обох церков. Та життя показало, що комісія, в рамках якої пропонувалося об'єднати представників Російської Православної Церкви з старообрядцями різних толоків, постійно зустрічалась з труднощами у власній роботі.

Ми вважаємо, що в певній мірі старообрядці мають рацію. Адже, якщо два обряди і, в особливості, два способи хресного знамення визнані рівносильними, тоді є незрозумілою офіційна позиція Російської Православної Церкви. В навчальних книгах, що видаються під егідою РПЦ, не можна знайти вказівки на те, що існує можливість двох способів хресного знамення. Православна церква не видає богослужбової літератури, котра друкувалася за перших п'яти Московських патріархів, збірників хамового співу. В духовних школах та семінаріях Російської Православної Церкви можна отримати лише загальні знання про особливості проведення богослужіння згідно дониконівського церковного чину. Нерідко в розмовах з духовенством РПЦ можна почути суб'єктивне, а то й зневажливе ставлення до давньоправославних християн. Не дивлячись на постанови Священного Синоду, і зараз перевидаються книги та брошури, в яких нескладно зустріти некомпетентні пояснення про причини церковного розколу, негативні висловлювання в сторону старообрядців.

На думку автора, налагодженню нормального діалогу також заважають труднощі, що виникають при вирішенні матеріальних проблем – спірні питання стосовно належності окремих православних храмів. Виникає парадоксальна ситуація. Православні Собори приймають постанови, згідно яких клятви на старообрядців та негативні висловлювання про старі руські обряди вважати «яко не бывшими», а на приходах рівень інформованості настільки низький, що «яко не бывшими» стають власне ці постанови.

Зауважимо, що до сьогодні в повсякденному житті майже непомітно фактів, котрі підтверджували б можливість повноцінного існування двох православних обрядів в лоні єдиної Церкви, що є найважливішою умовою для відновлення єдності зі старообрядництвом в майбутньому. Звичайно в Російській Православній Церкві існують старообрядницькі приходи (одновірні) – сьогодні до складу Московського Патріархату входить лише 12 таких приходів, а до 1917 року їх було близько 600 [2, с. 18].

На нашу думку, такі приходи могли б бути значно чисельнішими, та нерідко люди, що прагнуть єдності, не знаходять розуміння серед прихожан РПЦ. Існує підхід, за якого старообрядців-одновірців, що прагнуть духовного єднання з Московським Патріархатом, сприймають в кращому випадку зверхньо, а в гіршому – вороже. Розвиток існуючих одновірних общин відбувається дуже повільно.

Варто зазначити, що ситуація невизначеності та непослідовності з боку офіційної Православної церкви не подобається старообрядцям, котрі прагнуть здобути справжню єдність з Російською Православною Церквою при збереженні колишніх звичаїв та традиційних норм. Таким чином, необхідно розглянути питання про доцільність створення окремого спеціального церковного органу. Він міг би співпрацювати з архієреями, в єпархіях яких існують старообрядницькі приходи, координувати та підтримувати їх діяльність, а при необхідності своєчасно реагувати на появу негативних тенденцій, пов'язаних з життям одновірних общин.

Саме через відсутність реального руху назустріч церковному об'єднанню з'являються люди, що прагнуть «старі міхи» розколу наповнити «новим вином» і перетворити старообрядництво на агресивний суспільний рух, направлений проти Російської Православної Церкви. Як правило, ці «младостарообрядці» не є вихідцями з істинно старообрядного середовища, а знаходяться в перманентному пошуку чогось радикального та опозиційного. Діяльність таких представників старообрядництва заважає налагодженню конструктивного діалогу та ускладнює процес подолання церковного розколу.

Також, на нашу думку, щоб покращити відносини між старообрядництвом та РПЦ, необхідно використати і досвід Російської Зарубіжної Церкви. На Архієрейському Соборі Російської Зарубіжної Церкви 1974 року була прийнята постанова про старі обряди та старообрядців, дуже схожа з Діяннями Помісного Собору РПЦ 1971 року. В жовтні 2000 року Архієрейський Собор Російської Зарубіжної Церкви звернувся до старообрядців з посланням, в якому попросив прощення «о тех жестокостях, которые были причинены приверженцам старого обряда, о тех преследованиях со стороны гражданских властей, которые вдохновлялись и некоторыми из наших предшественников в иерархии Русской Церкви» [7, с. 46].

Архієреї Російської Зарубіжної Церкви висловили своє співчуття старообрядцям та проголосили бажання зцілити нанесену Церкві рану і відновити духовне спілкування з тими, хто прагне зберігати старий обряд в лоні Російської Церкви. Зі складу ієрархії Російської Зарубіжної Церкви було обрано єпископа, що відповідає за розвиток старообрядних приходів. Такий крок відразу знайшов підтримку в середовищі старообрядців – прихід поморців американського міста Ірі (штат Пенсильванія) об'єднався з Російською Зарубіжною Православною Церквою. Досвід Російської Зарубіжної Церкви також варто використовувати представникам Російської Православної Церкви, якщо вони дійсно прагнуть налагодженню нормальних стосунків зі давньоправославними християнами.

На початку ХХІ століття відбулося об'єднання Російської Православної Церкви та Російської Зарубіжної Православної Церкви. Незважаючи на те, що розкол між старообрядництвом та РПЦ є значно глибшим, таким що зачіпає питання про канонічне визнання Білокринницької Церкви, ієрархії Давньоправославної Старообрядницької Церкви, об'єднання цих гілок православ'я, на нашу думку, є цілком можливим, адже у них одна система цінностей. Шляхи для зближення між старообрядництвом та Російською Православною Церквою лежать в руслі спільної діяльності в галузі духовного впливу на сучасне суспільство. Однак в такій справі не варто поспішати, оскільки надмірна квапливість може лише завдати шкоди і звести нанівець усі напруження.

Відносно готовності до діалогу з українськими старовірами Української Православної Церкви, як складової частини Російської Православної Церкви єпископ Сумський й Охтирський Євлогій (Гутченко), у свою чергу, відзначає: «У наш час усе більше ієрархів, кліриків і мирян оцінюють старообрядців не як фанатиків які опираються, а як наших братів по вірі, ревнителів давньоруського православного благочестя, констатуючи, однак, при цьому факт розколу. Церква не тільки соборно оголосила про рівноспасительність давньоруських обрядів і книг, але й рішуче засудила насильницькі методи подолання розколу, які мали місце в історії, це є досить важливим у справі подолання розколу. Необхідно почати конструктивний діалог про шляхи подолання пагубного поділу й подальшого майбутнього воз'єднання віруючих двох обрядів у єдиній Церкві. Треба зробити все для того, щоб виликнути розкол. Необхідно не на словах, а на ділі виявити взаємне прагнення до єдності нашої Святої Церкви» [10, с.148].

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше зроблено спробу дослідження комплексу проблем і особливостей трансформації стосунків між Російською православною церквою та Російською старообрядницькою православною церквою. В статті автором проаналізовано еволюцію у відносинах між Російською православною церквою та старообрядництвом - від взаємного невизнання до цілком нормальних відносин котрі побудовані на засадах толерантності, поваги, віротерпимості. Визначено основні проблеми, котрі заважають налагодженню нормальних відносин та вказано на шляхи їх подолання. Доведено, що налагодження конструктивного діалогу є необхідним і в ньому зацікавлені обидві гілки православної віри.

Джерела та література

1. Волошин Ю. В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у ХVІІІ ст.: історико-демографічний аналіз / Ю. В. Волошин / Дис. д-ра іст. наук: 07.00.01 / Національний ун-т. Києво-Могилянська академія. – К., 2006.
2. Ведомости о количестве старообрядцев и раскольников проживающих в населенных пунктах Подольской, киевской и Волынской губернии. – ЦДІАК України. – Ф. 442 – Оп. 1. – Спр. 1983.
3. Деяние освященного Поместного Собора Русской Православной Церкви об отмене клятв на старые обряды и на придерживающихся их // Журнал Московской Патриархии. – 1971. - № 6.
4. Зеньковский С. А. Русское старообрядчество. – 3-е издание (включающее в себя второй, незаконченный том) / С. Зеньковский. – М.: Ди-Дик, 2006.
5. Информации, справки уполномоченных Совета по вопросам работы с духовенством и церковным активом РПЦ и старообрядческой церкви. – ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 7.
6. Інформації, доповіді, записки уповноважених Ради по областям і місту Києву про діяльність православних релігійних організацій / РПЦ, УАПЦ, старообрядницька церква / - 23 січня -28 грудня 1989 року. – ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 7. – Арк. 11, 23, 60.
7. Макарий (Булгаков) История русского раскола известного под именем старообрядчества / Макарий (Булгаков). – СПб., 1958.
8. Молзинский В. Научно-историческое наследие старообрядчества начала ХХ века / В. Молзинский. – М., 2000.
9. Таранец С. В. Джерела з історії старообрядства Правобережної України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. / С. Таранець / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Музей історії та культури старообрядства України. – К., 2007. – 456 с.
10. Шугасва Л. Православне сектантство в Україні: особливості трансформації / Л. Шугасва. – Рівне, 2007.
11. Шапов А. П. Умственные направления русского раскола / А. Шапов // Сочинения. – СПб., 1906. –Т. 1.

УДК 94(438)

Уляна Клим'юк, аспірант Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка (науковий керівник д.і.н. Жерноклюєв О.С.)

ПОГЛЯДИ РОМАНА ДМОВСЬКОГО НА РОЗВИТОК ІДЕЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано позицію польського політичного діяча, лідера націонал-демократів Романа Дмовського відносно розвитку ідеї польської державності під час Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова війна, польська державність, націонал-демократи, Роман Дмовський.

В даній статтє проведено аналіз позиції польського політичного діяча, лідера націонал-демократів Романа Дмовського відносно ідеї польської державності во время Первой мировой войны.

Ключевые слова: Первая мировая война, польская государственность, национал-демократы, Роман Дмовский.

The article analyzes the position of the Polish politician, the leader of the National Democrats Roman Dmowski, according to develop the idea of the Polish independence during the First World War.

Keywords: The First World War, the Polish state, national democrats, Roman Dmowski.

Ідея польської державності завжди посідала провідне місце у міжнародній політиці, проте у першій половині ХХ ст., а особливо з початком Першої світової війни, це питання набуло істотного значення. Війна точилася на польських землях, що становили один з головних театрів воєнних дій, які велися Німеччиною і Австро-Угорщиною проти Росії. Тому держави-загарбниці не могли бути байдужими до позиції поляків. Проблема відродження власної державності була в той час актуальною і для інших народів, які довгий час перебували під владою могутніх імперій.

Погляди більшості польських політиків кінця ХІХ – початку ХХ ст. базувались на переконаннях в необхідності відродження польської державності. Разом з тим, за словами відомого історика Л. Зашкільняка, початок світової війни застав польське суспільство розмежованим за політичними та соціальними орієнтаціями [4, с.420]. Тому представники різних політичних кіл бачили протилежні шляхи розв'язання питання відродження польської державності, хоча в територіальних питаннях їхні погляди співпадали.

Одна з найбільш популярних концепцій була сформульована в таборі націонал-демократів, так званих ендеків. Національно-демократичний рух виступив на початку ХХ ст. найвпливовішою політичною силою у польських землях,

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Нагірний Віталій (Краків, Польща)

Ятвязький похід галицько-волинських князів 1248/49 року: перебіг і результати 3

Ващук Дмитро (Київ)

Пограниччя у Великому князівстві Литовському: від конфлікту до правового вирішення 6

Бартош Іван (Ніжин)

Татарський фактор у Литовсько-Московському протистоянні (1474–1480 рр.) 8

Денисюк Василь (Луцьк)

Волинський селянин проти польського шляхтича:

соціальна природа конфлікту у Луцькому повіті в 1795–1860 рр. 10

Трофімук Тетяна (Луцьк)

Удосконалення законодавчої бази виконання рекрутської повинності єврейським населенням

Правобережної України у 20–50-х рр. XIX ст. 13

Гальчинський Богдан (Київ)

Формування засад демократичного світогляду М. В. Лисенка

в умовах українського національного відродження середини XIX ст. 17

Желізняк Василь (Кременець)

Губернатор в системі управління Правобережної України 20

Буліга Микола (Луцьк)

Юридичне забезпечення виборів до Державної Думи царської Росії

(за матеріалами Волинської губернії) 22

Іваненко Оксана (Київ)

Участь учених-природознавців Харківського університету

в міжнародних наукових форумах на початку XX ст. 25

Хома Іван (Львів)

1-ий полк Січових Стрільців під командуванням Є. Коновальця (березень–квітень 1918 р.):

від створення до розформування 28

Мягка Ольга (Миколаїв)

Національно-культурний розвиток польської національної меншини

Південної України в 20-х рр. XX ст. 32

Терещук Марія (Рівне)

Здобуття вищої освіти українцями Галичини у 1919– 1924 роки 35

Гуменюк Оксана (Рівне)

Церковні процеси на початку Другої світової війни

в новоприсьданих землях (вересень 1939–червень 1941 рр.) 38

Кокешко Федір (Миколаїв)

Колабораціонізм в роки війни.

Військові формування в складі вермахту і військ СС 41

Ляхно Віта (Полтава)

Місцева окупаційна преса Полтавщини про виїзд і перебування

української робочої сили в країнах Третього Райху 43

Маринченко Ганна (Миколаїв)

Релігійно-церковне життя у Південній Україні в повосенний період 46

Бойко Вікторія (Луцьк)

УРСР в структурах ООН у післявоєнні роки 48

Ревенко Віра (Миколаїв)

Організація і діяльність сільської художньої самодіяльності

повоєнного періоду в Південній Україні (1945–1955 рр.) 51

Ляхно Олександр (Полтава)

Партійно-державна репресивна політика щодо Спільки Церков ЄХБ у 1960–1980-их роках 54

Середюк Тетяна (Івано-Франківськ)

Вплив еміграційних процесів на родинні відносини українського населення

в кінці XX – початку XXI століття (на прикладі Івано-Франківської області) 57

Ніжник Альона (Рівне)

Правове становище пізньопротестантських конфесій

на українських землях у другій половині XIX – початку XX ст. 60

Грипич Світлана, Білявцева Ольга (Рівне)

Бібліографія культури України доби незалежності як основа підготовки

фахівців-культурологів (на прикладі фондів наукової бібліотеки

Рівненського державного гуманітарного університету) 63

Буліга Ірина (Рівне)

Державно-конфесійні відносини в Україні: проблеми та перспективи 68

Коржик Ольга (Луцьк)

Роль державних структур у реалізації міграційної політики на Волині 71

СЕКЦІЯ II. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Коберник Ніна (Рівне) Соціально-культурні передумови формування світогляду Кирила і Мефодія	74
Юсупович Адріан (Jusupović Adrian) (Варшава, Польща) Zasięg terytorialny ziemi drohickej w średniowieczu	77
Ісмаїлова Ленора (Луцьк) Характер взаємовідносин Кримського ханства та Османської імперії (70-ті роки XV–XVI ст.)	80
Степонавичене Лирия (Вильнюс) (Литва) Некоторые особенности реализации норм залогового права (в первые годы действия второго литовского статута)	83
Степанов Дмитро (Москва) Отечество и народ. Польское протонациональное самосознание и Освободительная война украинского и белорусского народов 1648-54 гг.	88
Шеретюк Руслана (Рівне) Імперське законодавство кінця XVIII ст. як джерело політики російського самодержавства щодо Уніатської церкви	91
Блох Юлія (Рівне) Лейбористська еліта британського суспільства: оцінка зовнішньополітичних кроків країни на початку XX століття	95
Мишков Віктор (Рівне) Російська Православна церква та старообрядництво: шляхи та проблеми об'єднання	98
Клим'юк Уляна (Івано-Франківськ) Погляди Романа Дмовського на розвиток ідеї польської державності під час Першої світової війни	101
Кузьбіда Малгожата (Kuźbida Małgorzata) (Перемішль, Польща) Zarys dziejów ukraińskiej polityki międzynarodowej: analiza porównawcza z okresu Ukraińskiej Republiki Ludowej jej wpływ na współczesność w kontekście rozwoju doktryny państwowej	104
Щавлінський Микола (Мінськ, Республіка Білорусь) Формирование белорусских частей в Одессе в контексте создания белорусской государственности (1917 – 1919 гг.)	107
Кукса Олександр (Мінськ, Республіка Білорусь) Создание советских республик Белоруссии и Украины в начале 1919 г.: отличия и закономерности	109
Сай Галина (Рівне) Експедиції й погроми євреїв у Другій Речі Посполитій (1918 – початок 1920-х років)	111
Бунечко Сергій (Рівне) Політико-правове становище національних меншин Польщі та їхні майнові права (1918–1939 рр.)	114
Бородинська Ліна (Рівне) Культурницька діяльність євангельських християн у Польщі (1918–1939 рр.)	117
Сидорик Надія (Івано-Франківськ) Німецька національна меншина Польщі в зовнішній політиці Німеччини (1919–1939 рр.)	120
Чорненький Роман (Івано-Франківськ) Мисливство як елітарний засіб відпочинку населення Станиславівського воєводства (1921–1939 рр.)	124
Цьвенк Хенрик (Święk Henryk) (Ченстохов, Польща) Polacy i Rosjanie. Historyczne aspekty skomplikowanych stosunków	127
Мігун Дмитро (Мінськ, Республіка Білорусь) Планы нацистского руководства Германии в отношении Беларуси и Украины в преддверие Второй мировой войны	130
Афоніна Ірина (Київ) Культурно-масові заходи як чинник впливу на формування історичної пам'яті про Другу світову війну в американській та радянській зонах окупації Німеччини (1945–1949 рр.)	135
Оксамитний Юрій (Луцьк) Радянсько-ізраїльські відносини під час палестинської війни 1948–1949 рр.: військово-технічні аспекти	137
Разіцький Віталій (Кременець) Особливості втілення в життя завдань інформаційної політики США в Саудівській Аравії у 40–50-х рр. XX ст. історичної пам'яті суспільства	140
Десятничук Ігор (Рівне) Суспільні процеси в Чехословаччині в 60-х рр. XX ст. як передумови кризи 1967–1970 рр.	144
Віруцька Світлана (Рівне) Події 1968 року в Чехословаччині: югославський резонанс	146
Слесаренко Андрій (Рівне) Прореформаторські та антиокупаційні виступи державно-партійного керівництва й громадськості в Чехословаччині (друга половина 1968 р.–1969 р.)	149
Мартинчук Інна (Рівне) Внутрішньополітичні реалії Словаччини 1993–1998 рр. в оцінках представників євроатлантичних структур	152
Загарій Андрій (Ізмаїл) Економічна співпраця України та Росії в 2000-х роках	156

Гайдукевич Анастасія (Рівне)	
Історична політика Росії та Польщі кінця XX – початку XXI ст.: шлях до порозуміння?	160
Давидчук Сергій (Рівне)	
Візит А. Лібермана 4–9 грудня 2009 р. до України та його значення для розвитку українсько-ізраїльських відносин	163
Кошій Юлія (Київ)	
Проблема Гібралтару в контексті інтеграції Іспанії в НАТО	166
Філіпчук Ігор (Рівне)	
Філософські ідеї Карела Косіка та Івана Світака	170
Постоловський Руслан (Рівне)	
Чеські демократичні традиції у вимірі історичної пам'яті суспільства	171
Троян Сергій (Рівне)	
Цивілізаційні особливості України у вимірі глобалізації	177
Киридон Алла (Київ)	
Колорит пам'яті у «просторі досвіду» і «горизонт очікувань» у перехідні епохи	180
Білянський Олег (Тернопіль)	
Особливості суспільно-політичного розвитку Польщі (1991–2005 рр.)	182

СЕКЦІЯ III. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Синюк Сергій (Рівне)	
Двір волинського князя Володимира Васильковича як осередок книжної культури в історичних джерелах та українській історіографії	186
Лопацька Наталія (Рівне)	
Особливості еволюції статусу Дерманського монастиря у кінці XVI – першій половині XVII ст.	189
Капустін Гліб (Рівне)	
Детермінанти формування навчально-виховного вектора діяльності православних братств на Волині у другій половині XIX ст.	192
Тимочко Ірина (Рівне)	
Аспекти благодійницької діяльності Острозького Кирило-Мефодіївського православного братства	195
Байчук Леся (Івано-Франківськ)	
Громадсько-політична діяльність Кирила Трильовського у період ЗУНР (1918–1923 рр.)	198
Галуха Василь (Рівне)	
Передумови та законодавче забезпечення меліорації на Волині у міжвоєнний період	202
Паврозник Тетяна (Рівне)	
Взаємовідносини партії «Сельроб» з польською владою у міжвоєнний період	205
Переходько Наталія (Рівне)	
Діяльність станцій опіки над матір'ю та дитиною у Західній Волині (1921–1939 рр.)	209
Давидюк Руслана (Рівне), Гладка Лариса (Рівне)	
Заборона Рівненської повітової «Просвіти»: причини та наслідки	211
Ткачук Ірина (Кременець)	
Роль діячів «Просвіти» в історії Волині (20-30-ті рр. XX ст.)	214
Ткачук Ірина (Острог)	
Організаційна структура та програмні засади Товариства імені Петра Могили (1931–1939 рр.)	216
Синяк Степан (Рівне)	
Участь польських парамілітарних організацій Волині в святкуваннях ювілейних дат Польської держави	219
Кравчук Дмитро (Рівне)	
Партизанський рух на Рівненщині у 1941–1944 рр.: передумови, етапи розгортання	222
Чернявський Валерій (Миколаїв)	
Качественный и количественный состав населения, вывезенного на принудительные работы в Третий рейх в 1941–1944 годах (на материалах Николаевской области)	225
Добровичинська Валентина (Рівне)	
Культурне дозвілля цивільного населення та німецьких окупантів у м. Рівному (1941–1944 рр.)	229
Мазурок Валентин (Кременець)	
Суспільно-політичні процеси на Волині на завершальному етапі Другої світової війни	232
Антонюк Ярослав (Острог)	
Керівництво і структура оунівського підпілля на Берестейщині (1944–1952 рр.)	235
Ленартович Олег (Луцьк)	
Збройна боротьба на Волині (1944–1945 рр.)	238
Вертелецька Наталія (Рівне)	
Динаміка етнонаціональної структури населення Рівненщини після Другої світової війни (1944–1953 рр.)	241
Шафраї Олена (Рівне)	
Ідеологічний контроль над освітньою галуззю західноукраїнських областей у повоєнний період	245
Скакальська Ірина (Кременець)	
Спогади Ю. Шумовського як джерело з історії діяльності духовної інтелігенції Волині першої половини XX ст.	247
Сорочинська Тетяна (Рівне)	
Становлення радянської системи педагогічної освіти на Рівненщині: спроба ретроспективного аналізу	250

Борейко Галина (Рівне)	
Професійний театр Рівного 50–60-х років XX століття	253
Ларькіна Людмила (Рівне)	
Створення комісії сприяння за дотриманням законодавства про релігійні культу на Рівненщині (1960–1965 рр.)	256
Загребельна Людмила (Острог)	
Християни віри євангельської на Рівненщині (60-ті – середина 80-х рр. XX ст.)	258
Соловей Олександр (Кременець)	
Кременецька тюрма як знаряддя боротьби окупаційних режимів з населенням краю	261
Томаченко Олександр (Луцьк)	
Краєзнавство в системі шкільної історичної освіти	265

СЕКЦІЯ IV. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Пшеничний Юрій (Дубно)	
Керамічний комплекс ранніх слов'ян із села Липа Дубенського району Рівненської області	269
Блануца Андрій (Київ)	
Ординський посол Михайло Васильович Свинюський та історія надання йому маєтку Свинюхи на Волині (два документи про надавчу політику Ягеллонів на українських землях Великого князівства Литовського)	271
Чекурков Василь (Рівне)	
Основні типи керамічного посуду XV – першої половини XVII ст. за результатами розкопок 2005 року в Дубні	274
Бурян Олександр (Кишинів, Республіка Молдова), Красножон Андрій (Одеса)	
Конструктивні характеристики Бендерської фортеці (XVI–XVIII вв.)	277
Войтюк Олексій (Рівне)	
Достовірність робіт Наполеона Орди на прикладі малюнків замків у Острозі, Тайкурах і Корці Рівненської області	282
Бундюченко Тетяна (Миколаїв)	
Формування демократичного світогляду М. М. Аркаса під впливом родини	284
Якобчук Світлана (Київ)	
Листування Ф. П. Матушевського до С. О. Єфремова як джерело дослідження громадського життя початку XX ст.	287
Якобчук Надія (Київ)	
Листування І. М. Каманіна з І. І. Білозерським (1903–1909 рр.) як історичне джерело	289
Березовський Олег (Київ)	
Друковані періодичні органи українських партій Наддніпрянщини (1905–1914 рр.) у вітчизняній історіографії	292
Сова Андрій (Львів)	
Символіка українських організацій «Сокіл» у Галичині (кінець XIX століття – 1939 р.)	295
Назарова Катерина (Миколаїв)	
Аграрна історія УРСР наприкінці 1920– початку 1930 років як предмет досліджень сучасної зарубіжної історичної науки	299
Зеркаль Микола (Миколаїв)	
Сучасна історіографія історії України 20-х років XX століття	303
Нефьодов Дмитро (Миколаїв)	
Історіографія підпільно-партизанського руху у Південній Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.): аналіз мемуарних джерел	306
Турчин Тетяна (Івано-Франківськ)	
Сучасна українська історіографія про умови праці та побуту українських «остарбайтерів» у Німеччині в роки Другої світової війни	309
Мармілова Ольга (Донецьк)	
«Донецький вісник» як джерело вивчення історії остарбайтерів Донеччини	312
Кондратенко Олег (Київ)	
Підготовка узагальнюючого курсу «Нариси стародавньої історії УРСР»	315
Хрящевська Людмила (Миколаїв)	
Тенденції етнодемографічного розвитку української нації у XX – на початку XXI ст.	318
Пастушенко Тетяна (Київ)	
Метод усної історії та усно історичні дослідження в Україні (Дослідження за методом усної історії в Україні: світовий досвід та вітчизняні перспективи)	321
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	326
ЗМІСТ	329

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – *В.М. Шеретюк*

Комп'ютерна верстка – *В.Б. Самсонюк*

Обкладинка – *Г.В. Волохов*

Підписано до друку 29.11.2010 р.
Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.
Наклад 300 прим. Обліково-видавничих аркушів 31,7.
Замовлення № 91/1.

Відруковано засобами оперативної поліграфії
редакційно-видавничого відділу
Рівненського державного гуманітарного університету,
вул. С.Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненській державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Вип.20. – Рівне: РДГУ, 2010. – 333 с.